

BÁLINT PÉTER

Isten tenyerében vagyunk

„Mesélni anyyi, mint elmesélni a halált”
(Paul Ricœur)

„Kisfiam, te élsz? Azt beszélték, hogy meghaltál”, mondta elcsukló hangon anyám, miután beléptem a kórterembe, megálltam az ágya mellett, és egy kézsimogatással felköltöttem őt, akkor még csak az agonizálás útjára nem lépett anyámat. Félrecsúszott kórházi hálóinge alatt mellkasa szabálytalan ritmusú emelkedéséből láttam, hogy megviselte a gondolat, halálom, fia halálának a gondolata, melyet elgondolnia is szívfájdalmat jelentett számára. „Kicsi fiam, élsz? Gyere, csípd meg a kezem, hogy nem álmodom! Mondd csak, ébren vagyok, vagy még álmomban látlak itt!” Mint szófogadó gyermek megcsíptem csontsovány kezét, vigyázva, nehogy kiszakítsam az infúziós tűt a kézfejből, s ez csípés, mint gyermekek szokták a mondóka során, alig volt érezhető. „Itt vagyok, élek, anyám, nem álmodsz, valójában élek”, mondtam neki elfogódottan, és életemet az én kézsimogatásomból, a test érintéséből érzékelté, mint ahogy én is ebből a simogatásból tudatosítottam, hogy élek, *én magam vagyok*, itt-vagyok, és anyám is él, *itt-van*, egyszerre mindkettőnk élete ebből a szubjektív tapasztalatból igazolható. Ez a testbeszéd: a csípés mint simogatás, árul el mindent életünk megjelenéséről, fölfoghatóságáról s mindarról, ami titokzatos elrejtettségben létezik. Egyszeriben értelmessé vált számomra Henry gondolatmenete: „Ha álmodom, mindaz, amit álmomban látok, nem létezik. Az egész világ lehet, hogy csak egy álom. Ugyanakkor, ha félelmet, ijedtséget érek, még továbbra is ebben az álomban álmodva, az ijedtség, jóllehet, álmodom, létező. S nem csupán létező, de úgy létezik, ahogy átélem: létezése abszolút, megkérdőjelezhetetlen.” Az álmából ébredező anyám számára a látott látása, az érintett érintése, vagyis fizikai ott-létem látottsága megnyugtató bizonyítéka volt annak, hogy nem haltam meg, az én számomra pedig szívverésének egyenetlensége és szavai közti zihálása arról árulkodott, hogy életritmusa kizökölt a normális kerékvágásából.

„Miből gondoltad, mama, hogy meghaltam?” – kérdeztem tőle visszafogott hangon, hiszen abban az összekuszált élethelyzetben, melyben az utóbbi hetekben voltunk, sokkal hihetőbbnek tűnt az ő esetleges halála, mint az enyém, noha az esetlegesség kérdése nagyon is beláthatatlan és kiszámíthatatlan. „Hallottam, tudod, hogy az ápolónők azt mondták egymás között: »Bal esetben meghalt a fia, mondd meg neki!« És én azt hittem, mivel egész nap nem jöttél, csak most este, hogy te haltál meg, kicsi fiam”, mondta hosszasan elnyújtva mondandóját anyám, aki beszéd közben nehezen vette a levegőt. „Csípj meg, mama!”, mondtam neki szelíden, s két tenyerembe fogva jobb kezét, óvatosan felemeltem, hogy belém tudjon csípni, hogy mind a saját, mind az én életem valóságosságáról tapasztalatot szerezhessen, életünk valóságosságáról meggyőződhesen. Mert ha ő az engem megcsípés során azt érzi, hogy ott vagyok mellette, és a csípés aktusa számára a fizikai megterhelés mellett örömet is szerez, akkor minden szónál ékebben bizonyíthatom számára az élet *folyamatosságát*. Semmit sem akartam jobban, mint a folyamatosság, az élet folyamatosságának számára való bizonyítását, mert a szava-

imban, hogy: „Itt vagyok, élek, anyám, nem álmodsz, valójában élek”, szemmel láthatóan még mindig kételkedett, s többször is meg kellett csípjen engem, játékban örömet lelő gyermekként, hogy a saját tapasztalásában higgyen. „Szörnyű volt ez a néhány óra. Aludtam is, meg nem is. Álmodtam is, igen, azt, hogy meghaltál, és én többet sohasem láthatom az én kicsi fiamat. Szörnyű volt! És egyre csak azt hallottam, hogy: »Balesetben meghalt a fia, mondd meg neki!«, mondta az egyik ápolónő, és én rettegettem, hogy te haltál meg, kicsi fiam”, mondta az anyám, és arcán könnyek peregtek le. Beleborzongtam a halálom vizionálásába, *eléhelyezésébe*, pontosabban abba, hogy anyám majd egy napon keresztül abban a vízióban élt, hogy meghaltam, s ő abban a tudatban volt, hogy meghaltam számára. A tudat csalóka játékot űzött vele, nem a saját tapasztalatából fakadt a halálomról való tudása, hanem mások szóbeszéde közvetítette számára a fals híreket, melyek mint valaki haláláról szóló hírek és az én hiányom, az én késlekedésem, úgy összegződtek nem egészen tiszta tudata számára, mintha én haltam volna meg, s ez oly megrázó élményként *adódott* előtte, hogy nyugtatót kellett adni neki, nehogy szívinfarkust kapjon. „A néni nagyon zaklatott volt egész nap”, mondta az egyik ápolónő, s nem tudta magyarázatát adni anyám zaklatottságának, mert valami egészségügyi okot feltételezett, holott a lélek volt zaklatott, s a lélek zaklatottsága elbeszélhetetlen egy ápolónő részéről.

„Én, kicsi fiam, idegen vagyok *itt*, az otthonban, mert nem érzem magam otthon”, mondta az anyám, és elképedtem önmaga élethelyzetének és életérzésének meglehetősen pontos meghatározásán, mi tagadás, helyében én sem érezném otthon magam egy szociális otthonban, „akkor inkább a Márai-féle megoldást: pisztoly a szájba, azt választanám”, mondtam a feleségemnek, aki beleborzongott mondandómba. Ám amikor saját maga is megtapasztalta az otthonban uralkodó állapotokat, ti. hogy a bennlakók többsége a családi gondoskodás ellehetetlenülése és az öngondoskodásra képtelenség okán, a magányosság súlyos terhével, reményt veszítve, elszegényedve, némelyek mozgásszervi betegségtől szenvedve tengetik napjaikat kétágyas szobákban, elkomorodott a látottakon. „Nem az otthon nyomaszt, hanem a sok magányos és lerongyolódott öregember”, mondta anyám, aki naponta más ruhát öltött magára, más-más színű nejlonharisnyát húzott lábára amúgy úriasszony módjára, s úgy várt az ágya szélén ülve, s ha késtem, megfeddett pontatlanságomért.

Pedig számomra a pontosság neveltetésem részét képezte, nagyapám szigorú kálvinista lévén sohasem bocsátotta meg senkinek, még a család tagjainak sem, ha valaki késett a megbeszélte időpontról. A nagycsaládi ünnepeken, amikor busszal mentünk hozzájuk, a kertvárosi kerületbe, az egykori Széchenyi kerti korzón álló házukba, s a teraszon állva már látta, hogy közelítünk a házukhoz, messziről kiabálta, „késésben vagytok, sohasem tudtok időben érkezni!”, noha nem késtünk el a közös családi ünnepről, legfeljebb egy-két percet, de a megbeszélte időpontot valóban lekéstük, semmi mást, csak a percekét. Ellenben a tradicionális családi ünnepek légkörét már a hatvanas évek végén is megmértelyezte a politikai széthúzás, gyermekei és vejei szét-húzták, mondhatni, szétfeszítették azt az évszázados erkölcsi kánont, melyet mi, protestánsok mindig komolyan vettünk, de ők már idejemúltak véltek minden vallási hagyományt, hála a kommunista propagandának, és ostobaságokat beszéltek. Kisgyermekként mindig elképedtem azokon a szóasszókon, melyeket megvívta, ki-ki a maga álláspontját védve, mely persze alapvetően sértette a másikat; később megértettem, hogy a kelet-európai mizéria, a családi közösségek szétesése ekkor kezdődött. Bár nagyapám nyugdíjából mindössze egy szegényes ételre futotta, nem is az eltöltekezés volt számára a cél,

hanem a nagycsalád egyben tartása, ezen törekvését beárnyékolta a „fiatalabb” nemzedék széthúzása: voltaképpen szüleink egymás torkának estek, acsarkodtak egymásra, mert mindannyian szégyelltek, hogy érintettek a párt-propagandában, mely éppen a család szétverésében volt érdekelt. A *pontos-ság* nem csupán a fiktív idő betartására vonatkozik, sokkal inkább az évszázadok alatt kialakított erények és arányok helyes mértékének megtartását célozza meg: aki vét a közösségi elvárás erényének és arányának kialakított rendje ellen, az tévelyeg, s hogy másokat meggyőzzön igazságáról: félrebeszél. Olyan útra téved, ahonnan nincs visszaút.

„A néni arra az útra lépett, ahonnan nincs visszaút”, mondta az intenzív osztályon az orvosnő, vagyis anyám elindult az idegenség állapotába, ahol az öntapasztalásnak egyre kevesebb szerep jut: elhagyja az életvilágot egy másfajta létezési módra váltva fel, ahol a tapasztalás mikéntje az itt-lévőknek, a túlélőknek: egyszerűen ellenőrizhetetlen. A túlélő a *túl-élés* vágyától hajtva a történések megélésének módján töpreng, s nem óhajt az életvilág elvesztésének megtapasztalásában részt venni, az agóniának csöndesen szemlélő részvevője marad, kívülálló, aki egyben nagyon is benne áll a testtel megtapasztalható életvilágban. Szemlél, tapint, szagol és fülel, hol az egyik, hol valamennyi érzékszervét mozgósítja, hogy pozicionálni tudja magát, elmondhassa: „én itt” és „én ez vagyok”, majd az inga mozgásával másutt és másként határozza meg helyzetét. Anyám már semmit sem mondott, s hogy miként észlelte helyzetét haldoklása óráiban, komoly fejtörést jelentett számomra, jelzéseinek jelentését nem tudtam egyértelműsíteni, ugyanis alig volt kimutatható a szívverése, s csak egyszer-kétszer tűnt úgy nekem, hogy hozzá szóló szavaimra szemhéja rebegtetésével válaszol, máskor vékony könnycsík folyik le beesett arcán. Nem akartam elmerülni arca tanulmányozásában, az arca már nem az övé volt, pontosabban alig emlékeztetett egészséges állapotbeli arcára, a mostani már a halál maszkját viselte magán. Ez is az övé volt ugyan: a Halál erőltette rá, megpecsételte arcát. Az előtte álló út a túlélők számára járhatatlan, „Itt elválnak az útjaink, mama, de fogom a kezéd, és segítek neked menni az előtted álló úton, itt vagyok, veled, az ígéret szerint”, mondtam neki, de a gépek által életben tartott anyám nem igyekezett semmiféle jelet adni nekem, ami persze nagyon is jelzésértékű volt: Is-ten tenyerében vagyunk.

„Mondja, kisasszony, hogy viseli el mindezt, ami itt van? Este, ha hazaér, el tudja engedni a sok haldokló látványát és szenvedését?” – kérdeztem az elképesztően csinos ápolónőtől, aki ügyeletesként az anyámra vigyázott, infúziót kötött be, vizes ruhával törölte a száját, és anyámmal való minden érintkezése után fertőtlenítővel kezet mosott. Haldokló anyám aszott mezítelen teste, melyet fehér lepellel fedtek be, és a fiatal ápolónő elképesztően kíváncsi teste, melyet kék színű egyenruha takart, alóla kibuggyant asszonyosan érett melle, valahányszor anyám felé hajolt, a Halál és Erotika együttesének szédületét okozta számomra. „Már volt ilyen, óh, hányszor az emberiség történetében! A középkori Franciaországban a temetőkből piknikeztek és szeretkeztek az emberek”, mondta az egyik híres írónk, és szinte gorgói módra nevetett az ilyesféle blaszfémiák hallatán, csak hogy az ember saját tapasztalata mégis meggyőzőbb bármiféle kulturális emlékezetnél. Szégyelltem, hogy anyám halálos ágya mellett megkívántam az elképesztően csinos, szőke ápolónőt, s nem az elmúlásra gondoltam, hanem a gyermeknemzésre, s hogy bájosan rám mosolygott, haldokló anyám felett rám emelve tekintetét, mely keresztelte az enyémet, mely az ő kibuggyanó mellén nyugodott, magam hoztam magam kényelmetlen helyzetbe. „Tudja, nem bírom elengedni az itt történeteket, s ha a barátom este megsimogat, kényelmetlenül érzem magam. Talán még egy évet adok itt magamnak, s másik osztályra kérem magam. De itt

legalább jól keresek”, mondta, mintegy önmagának magyarázatot adva erőfeszítésére, s nem igyekezett magamra hagyni az üvegfalú kórteremben, hal-
 kan beszélt, és szemmel láthatóan élvezte, hogy élvezem dús, ruganyos mel-
 le és ívelt fara látványát. „Ha akarja, itt maradok, és beszélgethetünk, nehéz
 elviselni ezt az állapotot”, mondta kedvesen, s elképesztő együttérzése meg-
 hatott, oly fokon ragadt magával természetes, cseppet sem hivalkodó viselke-
 dése, fiatalos szépsége, hogy inkább arra kértem, hagyjon kettesben anyám-
 mal, aki, tudom jól, feddő tekintetet vetett felém, s ha teheti, biztosan mond
 egy-két keresetlen szót nekem, a *túlélőnek*, aki mellette áll és kacérkodik.
 „Apád ugyanilyen csélcsap természet volt, kisfiam, úgy látszik, ez családi
 örökség”, mondta volt korábban anyám, aki persze egészen más perspektívá-
 ból szemlélte az apám és az én csapodárságomat. Mégsem szégyelltem ma-
 gam flörtölésemért, az élet természetes élni akarásának tudtam be titkolt vá-
 gyakozásomat, s alig tudtam visszafogni magam, hogy meghívjam egy kávé-
 ra, ami az ajánlattétel régmódi formája.

„Más vagyok, mint voltam, már nem érzem magam olyan életvidámnak, mint
 voltam apáddal. Még szeretek egyes regényeket olvasni, leginkább újravalas-
 ni, magyar nótákat hallgatni, magamban dudorászni. Mindez csak időűzés, de
 nem jelent már örömet”, mondta anyám, aki nem sok vidámságot talált az
 egyedüllétben, hiába is tanítgatta pasziánszozni anyámat a feleségem, ra-
 gaszkodott volna a francia kártyához, csak hogy az otthonban nem talált ma-
 gának társat, akivel örömet lelne volna a kártyalapok keverésében. „Szörnyű
 dolog az egyedüllét, elmondhatatlan, kicsi fiam”, s noha én, aki mindig is ele-
 mi örömet éreztem a történetek elbeszélhetőségében, és másokat is igyekez-
 tem efféle rávenni, nagyon is kíváncsi lettem volna, ha egyszer a megszo-
 kott közhelyeken túl más, az egyedüllét életvilágának bugyraitól szóló törté-
 neteket is elbeszél nekem, nem részesültem ilyesféle történetekből. *Solus
 eris* – régóta tudom ezt, s bár az egyik magyar regény címe igyekszik ezt tu-
 dadosítani olvasójában, nem ártana újból és újból ezt a tényt – „egyedül vagy”
 – tudatosítani, végtére is Isten előtt állunk pőrén, noha minden erőfeszítésünk
 ennek álcázására, tagadására irányul. Ez persze nem megy másként, mint
 hogy Istent nyugdíjba küldjük, s ha nincs többé vonatkozási pont, kiiktatjuk a
 Törvénytevőt, nem vagyunk számonkérhetőek, nem lehet bünt tulajdonítani ne-
 künk. Istenem, milyen szálnalmasak vagyunk, amikor bűneinket palástolni
 vagy másra hárítani igyekezünk, és megfélemezünk az élet ajándékozójáról s
 arról, hogy mindannyian megajándékozottak vagyunk! Egy alkalommal az
 egyik neves zsidó filozófusunk azon igyekezett ironizálni fiatalokból álló hall-
 gatósága előtt: „Ugyan mit jelent az, hogy »Isten ingyen kegyelméből« való a lét
 és a szeretet?”

„Szeretnék elmenni még egyszer, lehet, hogy utoljára, a hegyi házadba, és ki-
 ülni a verandára, nézni a virágokat, hallgatni a csendet”, mondta anyám, és az
 otthonbeli ágya szélén, ölében összekulcsolt kézzel ült velem szemközt, és
 ültében olyan félszeg volt, mint egy vágyakozó kislány, aki félve fogalmazza
 meg titkolt vágyát, és ahogy anyám kimondta, rögtön el is szomorodott. Talán
 mert nem bízott neki tett ígéretemben, talán mert nem hitt abban, hogy vágya
 valóra válhat gyakori rosszulletei miatt. Vágya kimondásakor úgy tett, mint
 aki már nem emlékezik arra, hogy néhány éve iszonyatosan összevesztünk a
 hegyi házam verandáján ülve az esti félhomályban. Apám mellett ült a fonott
 kerti székben, szemközt velem, s néhány pohár borral a fejemben, nyilván
 csak így volt bátorságom hozzá, hogy bátran soroljam egész életem sérelmeit,
 soroltam sérelmeimet, melyeket anyám okozott nekem azzal, hogy anya-
 orozzlánként akart uralkodni felettem, valósággal megnyomorított szeretetével,

zsarolt színésznői képességeivel. „Sosem hittem, fiam, hogy ennyi keserűség van benned”, mondta apám megszeppelve, amire anyám még haragosabb lett, hogy nem állt ki mellette, nem mellette állt ki. „Eddig azt hittem, fiam, hogy csak velem szemben vannak sérelmeid. Most hallottam az anyáddal szembenieket is. Megértem. De ahogyan elmondtad őket, kegyetlenül belemartál anyádba, s ez nem volt szép tőled!”, mondta apám, aki mégiscsak kiállást tanúsított anyám mellett, talán mert a fél évszázados mellette maradás ténye, bármilyen nyögve nyelős volt is olykor az együttlét, a közelgő halál tudatában a másikért való kiállást erősítette fel benne. Mellettem akkor már nem tartotta fontosnak kiállni, igaz, akkor még nem is sejtette, hogy én fogom végigkísérni azon az úton, ahonnan nincs többé visszaút. És a halála előtti évben, hogy egy őszi vasárnapon visszaindultunk haza, apám csendesen körbejárta az egész kertet, s csak később mondta el nekem, hogy elbúcsúzott minden fától és bokortól, mert úgy érezte, ide többé már nincs visszaút. Az évtizedekig bérelt kertjét, a város szélén, ahova prostituáltakat és szeretőket vittek autóval férfiak, a polgármesteri hivatal egyik aktakukaca egy tollvonással elvette tőle már évekkel korábban: így aztán apám kisémmizettnek vélte magát a kerti utakból.

Most, hogy e sorokat írom hegyi házam verandáján, tekintetemet körbefutatom azokon a fákon és bokrokon, melyektől apám búcsút vett, és be kell valanom, valahányszor elindulunk haza a feleségemmel, magam is körbejáró a kertet, és mindig búcsút veszek az *itt*-léttől és élőtől. Amikor pedig újfent megérkezem ide, megsimogatom a fáimat és a bokraimat, és néhány szót szólok hozzájuk. Ez a kert vált meg engem; lassan húsz éve érzem, hogy a megváltás színtere ez a falusi ház, verandájával és kertjével együtt, s noha a helybeli öregek nem a megváltás helyének gondolják falujukat, mégiscsak itt fognak meghalni, és itt imádkoznak a megváltásukért. Történjen bárhogyan is, a fiatalok elvándorlása és a szemellenzős falurombolás következtében kiüresedett falu nekik az otthonuk, nekem meg a menedék a médiavilágból áramló hamis hírek, gyalzkodások ellen. Egyedüli kapcsolatam a külvilággal az okostelefonom, mely sokszor informál olyan információkról, amire semmi szükségem sincs, ezért is kaptam fel a fejem egy üzenetre: „Arra buzdítok minden kedves Olvasót, hogy ne foglalkozzon a világ hisztijével. Inkább ültessen a kertbe egy fát, gondozza a rózsabokrokat, főzzön valami finomat, kedveskedjenek pajkosan egymással, és tegyék rendbe az otthonukat. Ettől jobb lesz a világ, értékesebb lesz az élet”, mondta Böjte atya egy internetes bejegyzésben, és azt hiszem, az élet normális rendjének hétköznapi megtartása maga a megváltáshoz vezető út: erre az útra vissza lehet térni és járni lehet rajta.

A rousseau-i *kertművelés* ideájának teljes félreértése és fals magyarázata, hogy gondozzuk a kertünket, sétáló filozófusunk nem kertész volt, noha megszállottja volt a természetnek, ő maga a *belsőnk* műveléséről beszélt, arról, hogy előbb a lelkiismeret szavára hallgatva a belső rendet kell helyreállítani. Csak miután megszabadultunk a bensőnkben elburjánzott gyomtól, elszáradt növényektől, férgektől, azt követően vagyunk képesek birtokba venni önmagunkat, hogy „én”-t mondhassunk. Ha csak egy kicsit is elmélyülünk a veranda csöndjében, egy karos ládán eldőlvé, ahol az egykori öregek aludtak, olykor csak egy fertályórányit is, megrendítő élményben lehet részünk. „Én csak azon vettem észre, hogy betekintettem a mennyországba. Kit látok ott, mint a Jó Atyát és a Boldogságos Szűz Máriát, meg az Úr Jézus Krisztust. Ültek. A Boldogságos Szűz Mária ojanforma lóca-formán vót, mint egy jó méter és az felém vót arccal. A Jó Atya meg így jobb keze felül mintegy karszéken ült vóna, mint ez, de fényes vót, ú meg ráfele vót a Boldogságos Szűz Máriára arccal. Az Úr Jézus Krisztus meg balfele felől az is szinte úgyis egy széken, csakhogy fényességbe vót” –, mondta Fedics Mihálynak az egyik

folyton csak „imádkozgató” mesehőse, aki pirkadat után, hogy álom fordult a szemére, a karosládán hirtelen elszunnyadt, és betekintést nyert a mennyországba. Magam is szeretek a verandán lévő karosládán szundikálni, élvezem a darazsak és legyek döngicsélését, madarak egymást hívogatását s a sok-sok emlékképet, mely szemem elé szökken.

„Neked, fiacskám, ellentétben a mondással, még születni sem volt nehéz. Egyszerűen kipottyantál belőlem”, mondta el anyám, életem során százszor is, s mivel életünk ezen történetét képtelenek vagyunk elmondani, kénytelen vagyok anyám elbeszélésére hagyatkozni ebben az ügyben, mint egyetlen hiteles tanúéra. Éveket vártak az esküvőjük után a világra „pottyanásomra”, és attól fogva, hogy emlékezni tudok a történésekre, szeretetben éltek a szüleim, legalábbis néhány évig kitartott a kölcsönös szeretet, talán a világra „pottyant” okozta ezt a kölcsönös függőséget. Tízéves koromban, miután megszületett a testvérem, apám egyszeriben megváltozott, változása háttérében a rengeteg túlmunka játszotta a főszerepet, alig láttam őt, anyám is, hiszen amikor végzett a második műszakkal is, a jó szocialista munkások szokása szerint kocsmázni járt a kollégákkal, kimaradozott. Anyám elmondásából tudom, hogy hosszú éveken át úgy tudta ő maga is, hogy kimaradozása háttérében a kollégákkal való sörözés állt, „Mígnem a barátnőm felvilágosított, hogy apádnak szeretője van, egy elvált takarítónő, akivel együtt dolgozott”, mondta anyám, és haragját kifejezendő ökölbe szorította a tenyerét. „Egyszer meg is lestem őket a találkahelyükön, egy külvárosi kocsmában, másnap felhívtam azt a perszonát, és lehordtam a sárga földig mindennek. »Te, drágám, csak egy csámpás lábú nőci vagy, még érettségid sincs, én meg a felesége vagyok, egy úrinő«, mondtam neki”, mondta az anyám, és sírva nevettem az én harcos anyám elbeszélésén, még akkor is, amikor az öregek otthonában is sokadjára újrmondta a történetet. „Csak azt sajnálom, hogy nem téptem meg, de úrinő nem tesz ilyet, nem alacsonyodik le erre a proliszintre”, mondta anyám, akinek harcos elszánás és megvetés ült ki az ajkára. Apám előtt is, meg a gyermekeim előtt is elmondta, szinte hamisítatlanul a történetet, és apám orra alatt somolygott, mintha nem is órála lenne szó. Ám akkoriban, amikor ez történt, szó szót követett, és én az évek alatt beleuntam az acsarkodásba, civakodásba, szó szerint menekültem otthonról, ahol nem éreztem otthon magam, kifejezetten gyűlöltem szakadatlan veszekedésüket, ugyanis anyám hergette magát, és apámat is, aki közönséges szavakat vágott anyám fejébe, megrikatta őt. „Óh, kicsi fiam, emlékszel, mennyit sírdogáltam akkoriban? El kellett volna válnom apádtól”, mondta anyám, és bármennyire is úgy tett öreg fejjel, mintha megbocsátott volna neki, az otthonban is számtalanszor megfenyegette ökölbe szorított markával a falon függő arcképen orra alatt somolygó apámat.

Fenyegetései nem voltak új keletűek, emlékezetem szerint hol azzal fenyegette apámat, hogy kiteszi a szűrét a lakásból, de egyszer sem tette meg (talán mert az eredeti jelentése szerint annak *tették ki a szűrét*, akit szeretőnek választottak), hol pedig azzal fenyegette, hogy öngyilkos lesz, amit szintén nem tett meg, noha haragtól tajtékzó apám biztatta szava megtartására. Fenyegetései végtére is arra voltak jók, hogy zsarolásait és hisztijeit kinevessük, amitől rendre sírógörcsöt kapott. Apám ilyenkor gyakorta becsapta maga mögött az ajtót, és órákra eltűnt; kamaszfejjel pedig követtem apám példáját, és én is eltűntem, olykor napokra is meghúztam magam barátomnál, mit sem törődve számonkérésével, pofonjaival és fenyegetőzéseivel. Barátom szintén menekült otthonról zsarnok apja elől a nagymamai házba, ahol meghúztuk magunkat, és éjszakába nyúló beszélgetéseket folytattunk a festészetről, mivel festeni szerettünk, szürreális képeket, melyeket emlékeinkből festettünk farostlemezre.

„Emlékszel, hányszor, de hányszor elvertelek nadrágszíjjal? Te pedig, fiam, nem ellenkeztél. Olykor magad kérted, hogy elverjelek, mondván, nem bírsz magaddal”, mondta apám, és ettől a „magam kértem” verés felemlegetésétől ökölbe szorult a markom, s nem mondtam rá semmit, mert legszívesebben valami nagyon durvát mondtam volna apámnak, akinek orra alatti somolygását rendkívüli módon gyűlöltem: cinikus volt a végtelenségig. „Emlékszem arra az önelégült arcra és somolygásra, amit láttam rajtad az engem verés nyújtotta kielégülés után”, mondtam neki egyszer öreg korában, a lányaim füle hallatára, s meglepetést láttam az arcán; meglepődött a kijelentésemre vagy a bátorságomon, hogy tanúk előtt ki mertem mondani, amit ő nem akart hallani sohasem. Az engem verés szégyene beleégett gyermekkori emlékezetembe, ezért sem tudtam az apai szeretetről beszélni lányaimnak, akiket nem részesítettem ebben a szégyenben. Szégyenérzetem apámét helyettesítette, én szégyenkeztem *helyette*, holott csak egyszer kellett volna bocsánatot kérnie tőlem, de ezt még az utolsó hónapokban sem tette meg, amikor sugárkezelésre hordtam autóval. A bocsánatkérés saját önbecsülését adta volna vissza, én viszontajándékoztam volna felmentésével, mint ahogy haldokló anyámtól, fél órával halála előtt, hogy kettesben maradtunk az intenzív osztály elkülönítőjében, felmentést kértem a vele szemben elkövetett vétkeim alól, és én is megbocsátásomról biztosítottam őt. Ennél többet nem mondhatok erről a búcsúzásról, a titok maradjon halott anyám és köztem, tanúja csak az Isten volt, aki kézen fogva vezette át a másvilágra. Tudom, hogy lehunytt szempillája mögött akkor is imádkozott, amikor ágya mellett állva, kezét enyémbé fogva búcsúbeszédemet mondtam, és már nem tudott reagálni a szavaimra (szájából a lélegeztetőgép csöve kígyózott), de hunyt szempillája alól könny csordult végig le az arcán. „Nem szeretek templomba járni, de itthon mindig imádkozom érted, kicsi fiam”, mondta anyám, amikor meglátogattam, és kifogytunk a hétköznapi dolgok megbeszéléséből. Imádkozni a másiktól: nemcsak Isten közbenjárásának kérését jelenti, hanem lemondva önmagunkról, önnön érdekeinkről a másikkal való törődést, a másik színünk elejébe hozását, a vele együtt-létet és párbeszédet célozza meg. Amit eltanulni volna érdemes némely idős embertől, az nem más, mint az önösségről való lemondani tudás. Bár számosan vannak, köztük anyám is ilyen volt, akik a saját maguk iránti figyelmet egyenesen kikövetelik, s nem lévén képesek háttérben maradni, szembenézni az elmúlt évtizedekkel, zsarolják a körülöttük létezőket. Anyám értem imádkozott, valójában azt kérte Istentől, hogy minél több időt tölthessek vele, ő ugyanis rám van szorulva, nekem pedig kötelességem vele lenni, s ha nem hívtam fel naponta, rögvést azzal kezdte mondandóját: „Felőled, fiacskám, meg is halhatnék”, s ez a számonkérés annyira belém ívódott az évek során, hogy halála után is többször a kezembe vettem okostelefonomat, hogy felhívjam őt, mert feddése megelőzte tudatomban a halála tényét.

„Szeretném megélni, hogy dédunokáim legyenek”, mondta anyám a szociális otthon kerti padján ülve, és a messzeségben elrévedt tekintete, mintha a múlt és a jövő csakis ebben a révületben volna belátható. A visszafele és előre irányuló tekintet megannyi ki nem mondott dolgot foglalt magába, számomra titokba burkolózva, holott a titkos történetek, szóljanak bármily feledhetőről is, olyasmit volnának képesek elmondani, ami az ember lényegét érinti. A másik titkos történeteinek nem ismerése, a ki nem mondott feledésbe merülése választóvonal, elválaszt a Másiktól, s ami átszivárog ezen a választóvonalon: szilánkos élettörténet, melyet gyakorta képzeletünk segítségével igyekszünk kiegészíteni, hogy értelmezhetővé váljon.

Ahogy ültünk az éppen bimbózni kezdő rózsabokrok és a sárgászöld lombkoronát eresztett fák között, arra gondoltam, hogy anyámmal való be-

szélgetéseink szinte kivétel nélkül úgy kezdődtek az utóbbi időkben, hogy: „szerettem volna...”, vagy „emlékszel, kicsi fiam...”, vagyis az elmulasztott és a jövőtől várt események, melyek megtörténhetek volna, megtörténhetnének és valóságosan is megtörténtek, ám de az emlékezés során módosult történetek számbavételét lajstromozták mondandói. „Emlékszel, amikor apáddal együtt elvittél engem Kassára, egyszer meg Nagyváradra? Én soha azelőtt nem voltam külföldön, nem láttam ezeket az egykoron magyar városokat. Apám, a nagyapád sokat mesélt róluk. Katonatisztként megfordult mindkét helyen, meg Kolomeában is volt városparancsnok. Aztán meg orosz hadifogolytáborban is senyvedett. Szegény! Szeretek utazgatni veled, fiacskám, úgy szeretnék elmenni veled valahova most is. Mindegy hova, csak kimozdulni ebből az otthonból!”, mondta anyám, és olyan mozdulatot tett, mintha össze akarná pakolni utazótáskájában az utazáshoz szükséges ruhákat, ám tétovázott, majd egyszeriben lemondott a ruhák válogatásáról. „Tudod, mama, erdélyi terepmunkáim alkalmával számos olyan idős emberrel találkoztam, aki soha életében el sem hagyta a faluja határát. Csak televízióban látta, hogy létezik másfajta világ is. Ahogy a székely bácsi mondta a zsiráfról, hogy ilyen állapot márpedig nincs”, mondtam neki, hogy kicsit felvidítsam.

„Én, kicsi fiam, többé nem jövök ide vissza!”, mondta anyám, a szociális otthonbéli keskeny ágyán ülve, amikor megérkeztem érte, hogy húsvét előtt néhány napra hazavigyem, mert minden vágya „egy kis szabadságra menés” volt, ahogy azt az elhelyezési szerződése biztosította, és ő szerette volna kihasználni ezt a számára biztosított lehetőséget. A legszebb ruháját öltötte magára, tüntetőleg „kiöltözött, mint szaros Pista Jézus születésnapján”, ahogy apám szokta volt mondani az ünnepi kiöltözés alkalmakor, megnevetetve az egész családot ezzel a morbid hasonlattal, ugyanis utált „kiöltözni”, anyám pedig nem engedett abból, hogy bizonyos alkalmakkor öltönyt vegyen magára és nyakkendőt kössön. Anyám jólöltözöttségével azt akarta hangsúlyozni nekem, hogy mindenre elszánt, olyan elszántság, dac, harag jelent meg az ajkán, hogy beleborzongtam, mint gyermekkoromban is mindig, amikor valami megváltoztathatatlan dolgot mondott ki nekem. Ami egyszer *kimondatott*, azon nem lehet változtatni, nem lehet többé meg nem történtté tenni, még ha nem is pontosan úgy lesz, ahogy kimondatott, de a kimondott szó él, hat, némely kiszámítható vagy kiszámíthatatlan tevékenységet von maga után, ha mást nem is, de legalábbis ellenállást: szembeszegülést. S én gyermeki daccal a számon ellenszegültem anyámnak, s azt mondtam neki: „Nem lehet, kicsi mama, hogy te ide nem jössz vissza, amikor egyetlen napig sem lehet magadra hagyni, legutóbb is kómába estél”, amire az én kiöltözött anyám úgy tett, mint aki nem hallotta a határozott intést, ugyanis fiúgyermek nem intheti sem le, sem meg az anyját, valaha ez is kimondatott egy számonkérés alkalmával. Egyszeriben átnézett rajtam, pedig sohasem nézett át máskor rajtam; túlnézett, mintha nem is lennék *ott*, nem is *én* lennék ott, akire apám rábízta fél évszázados házasság után, a halála előtti napon a feleségét, a velem dacoló anyámat, aki moccanni sem akart addig, amíg nem biztosítom a megszabadulásáról, amit egy határozott nemmel visszautasítottam. Végig duzzogott a hazafelé vezető úton, úgy tett, mint aki az országút menti szántókat, a virágzó repcetáblákat és zsendülésnek indult fákat szemrevételezi, holott csak nem óhajtott szembenézni velem.

Két határozott akarat feszült egymásnak; ő a visszaszerezhető szabadságában reménykedett, s azért perelt: „Úgy élek itt, mint akit börtönbe zártak. Figyelik minden lépésemet. Parancsszóra ebédelek, nem mehetek ki a szobámból, itt gubbasztok, mint egy madárka”; én pedig az ő józan belátásában reménykedtem, hogy nem nehezíti meg az életemet dacos ellenállásával: mind-

hiába. Be kellett látnia, mint ahogy később be is látta, amikor elintéztem neki egy helyet az otthonban, hogy (a cukorbetegsége miatti kómás rosszulletek egyre gyakrabban törtek rá, és nem maradhatott lakásában egyedül) egyedüli megoldásként a szociális otthon kínákozott mindkettőnk számára; szerencsém volt, hogy azonnal találtam neki egy helyet egy földszinti, pici, kétágyas szobában. Egy dacos, mondhatni, önfejű embernél persze a belátás nem könnyen megy, a „józan ész” nem mindig kerekedik azonnal felül, csak ha valami olyasfajta megfellebbezhetetlen tény nyomatékositja az érveket, melyekkel szemben nincs apelláta, mint például az, hogy kétszer is rohammentőt kellett hívnom anyámhoz, aki otthon, a gyermekkori otthonomban kómába esett, s a mentőorvos alig bírta visszahozni a „normális élet” medrébe. Mondanom sem kell, hogy a belátás csak napokig tartott nála, s bár az ápolók és szociális gondozók óva intettek, hogy a biztonságosnak tűnő megoldás miatt megnyugodjak, mivel hogy tapasztalataik szerint az én engedelmes anyám is csakhamar dacos ellenállásba fog kezdeni, akárcsak a többi újonnan érkezett. Valóban, néhány otthonban eltöltött nap után az anyám egyszeriben úgy látta, hogy én végzetesen és szándékosan becsaptam őt, s olyan helyre zártam be, ahonnan neki nincs többé kiút a „szabadságba”, s ha csak órákra is, de megvonta a bizalmát tőlem: ez a bizalomvesztés fáj a legjobban. Azzal büntetett engem és a gondozóit is, hogy napszámra nem evett, hol a koszt elviselhetetlenségére panaszkodott, de csak nekem („Ez a koszt lehet, hogy megfelel az itteni parasztnak, de én nem bírok lenyelni egy falatot sem”), hol pedig emésztési zavarokat hozott föl az evésmegtagadás indoklásaként („Állandóan hasmenésem van, olykor ki sem érek a vécéig”). Nekem is be kellett látnom a döntéshozatalkor, mivel nem volt, aki otthon vigyázzon rá éjjel-nappal, nincs más választásom, mint hogy beadjam egy szociális otthonba, ahol a róla való gondoskodást megoldottnak látom, még ha megszólnak is érte: a szájára vesz a világ. A „be kellett látnom” a közelmúlt tapasztalataira alapozódott, nevezetesen arra, hogy egyetlen órát sem voltam képes nyugodtan eltölteni, amikor nem gondoskodhattam róla; viszont az „előre látás” az engem helyettesítő ápolók biztonságos gondoskodását feltételezte részemről, s nem gondoltam semmiféle baljós jövődőlésre, mely a hamari halálát vizionálta volna élelem.

Aztán, hogy az otthonban is hetente lett rosszul a cukorszintje ingadozása és az ebből fakadó veseelégtelensége miatt, megingott a dacos ellenállása, ellenben megingathatatlan harag támadt benne az inzulinadagját pontosan beállítani nem tudó orvosokkal szemben: „Meglátod, kisfiam, megölnek, mint az apádat!” De legalább egy-egy ilyen kiszámíthatatlanul rátörő rosszullet után napokig nem akarta otthagyni a szociális otthon, nyugodtan feküdt a keskeny ágyán, hallgatta a rádióban a magyar nótákat, énekelt is fennhangon, mert apámmal együtt szerették énekelni a nótákat, mindketten fejből tudták több száz nóta szövegét, miként arra is emlékeztek, hogy a nagycsalád egy-egy tagjának mi volt a kedvenc nótája. „A mamája csak a nótafoglalkozásokra jár el, azokon aktívan részt vesz. De semmilyen más csoportos foglalkozáson nem kíván részt venni”, mondta az egyik gondozónő, amire az én dacos anyám azt mondta nekem a tőle megszokott dacos tiltakozással: „Nem is fogok számolgatni előre meg hátra. Nem vagyok én hülye, csak cukorbeteg!” Na, ezekkel az ellentmondást nem tűrő kijelentésekkel nem tudtam mit kezdeni, kiváltképpen azóta, hogy apám meghalt, s nem akartam kettőnk között túlfeszíteni a húrt; végtére is nem korlátozhattam végletekig a szabadságát, nem kényszeríthettem olyan foglalkozásokon való részvételre, melyek valamiért idegenek maradtak a számára. S bár egy idő múltán láttam, hogy feltűnően lassul az én nyolcvanegy éves anyám emlékezete, s leginkább a jelen időben zajló dolgok keverednek össze emlékezetében, némelykor a hallucinációkkal, nem mondtam neki, hogy járjon el a memóriafejlesztő foglalkozásokra. „Meg

aztán, nem is szeretek ezekkel a lerobbant öregasszonyokkal meg vén trotytyokkal együtt lenni. Az egyik férfi mindig megáll a nyitott ajtó előtt, s rám bámul. Így ni, mint egy vén bika. De olyan büdös, hogy okádkhatnékom van tőle”, mondta undorral az arcán anyám, s kisvártatva nevetve tette hozzá: „Legalább egy jóképű pasi lenne itt!” Aztán a falra mutatott jobb kezével, ahol apám bekeretezett fényképe lógott, megint csak színlelt harag ült az ajkára, s már tudtam, hogy mit fog mondani, melyik lemezét teszi föl újra a színielőadásokat hosszú évek alatt gyakorta produkáló anyám: „Nem bocsátom meg neki, hogy szoknyák után futott. De nagyon hiányzik. Kettesben elviselhetőbb lenne az itt-lét”, mondta, és mulatságosan öklét rázta apám felé, aki némán nézett le ránk, ajkán azzal a huncut mosollyal, mely mindig megjelent, ha rajtakapták a füllentésen, öreg korában szemérmesen mosolygott, ahogyan korábban sohasem.

Amikor először vittem haza anyámat az otthonból, hogy tavaszi ruhákat és új alsóneműket vegyen magához, a lakásajtóban, hogy egymás után bezártam a biztonsági zárat, azt mondta: „Én, kicsi fiam, többé nem jövök ide vissza!” –, s ezzel a kijelentésével sem tudtam mit kezdeni, mert semmiféle argumentációval nem lehetett alátámasztani, de az ellenkezőjét sem. Feltűnt nekem, hogy miközben a ruhaszekrényben matatott, komótosan válogatott a ruhák, pulóverek és alsóneműk között, hogy ő legyen a legelegánsabb a szociális otthonban, amire nagyon büszke volt, széjjel sem nézett, mintha nem akart volna szembesülni azzal a ténnyel, hogy most *itthon-van*, ahol mindig is *otthon* volt. A televíziót és a telefont már korábban kikapcsoltattam, a fűtést is hetekkel korábban lezártam takarékosági okokból, s emiatt rideg volt az egykor otthonos lakás, mindez hidegen hagyta a ruhák között matató anyámat, a szociális otthonbeli megjelenésére készülő anyámat, aki indulás előtt magas sarkú lakkcipőjét vette fel, amiben olyan apró tánclépésekben tipegett, akár egy hivatásos táncosnő. „Úriasszony nem jár úgy, mint egy cselédlány! Apró lépésekben araszol, nem csámpázik!”, mondta mindig is, amikor lányaimat tanította járni kislányként, és voltak évek, amikor az én tánclépésben araszoló anyám szinte versengett kamasz lányaimmal az öltözködés és cipőviselet dolgában; apám kényeztette, holott a nyugdíjuk szerénynek volt mondható, de hát mégis. „Ha apádnak szabad inni, akkor nekem szabad öltözködni”, mondta dacosan anyám, ez is egy ismert lemeze volt, amin apám huncut módon mosolygott, cinkosan rám kacsintott, egyetértést várva tőlem, s bár sohasem értettük egyet, de nem akartam kedvét szegni utolsó hónapjaiban, kedvemet szegte amúgy is a hónapokig tartó sugárkezelése.

„Én, kicsi fiam, többé nem jövök ide vissza!”, mondta anyám, akit kiengedtek a belgyógyászatról, mert javultak a vércukorszint-eredményei, s olyan boldogan szállt be az autóba mellém, hogy visszavigyem a korábbi berzenkedés tárgyát képező szociális otthonba, mintha valóban hazamenne, *ott lenne* az otthona. A „javulás” csak néhány napig tartott, megint visszakerült ugyanabba a kórházi szobába, ahol volt, és egyre fáradtabb lett az én élni akaró anyám.

Az egyik este, április második fele volt már, egy erős lehűlést követően enyhült az idő, s én csak úgy kabát nélkül mentem be hozzá a belgyógyászati osztályon lévő kórtermébe, meglepetésemre a szomszédos ágyon már más beteg feküdt, mint előző nap, egy testes cigányasszony, aki rögtön azzal kezdte a mondandóját, hogy anyám iszonyatosan megsértette őt, mert rászólt: „»Ne kotorásson a szekrényemben!« De én nem szoktam lopni! Nem olyan cigány vagyok!” Anyám, aki a vírusos torokfertőzéstől sem enni, sem inni nem tudott, s ha lenyelt is egy korty hideg vizet, rögtön visszabüfögte, hörögve, harákolva hányta fel a folyadékot, odafordult felé, és riadtan mondta kétszer is: „De bocsánatot kértem, tévedtem!” Csapzott haja, mondhatni, a verejtéktől

összeragadt néhány szál őszesfekete haja, protézis nélküli szája, ecsetelővel lilára festett ajka, madárcsont vékonyságú keze, melyben a köpöcsészét szorongatta maga előtt a paplan fölött, s riadt tekintete mind-mind így együtt olyan szánalmat ébresztett bennem, hogy akaratlanul is a védelmére keltem. „Higgye el, kérem, nem akarta megbántani önt. Én pedig megkövetem, ha sértésnek vélte anyám tévedését, hogy az ő szekrényében kutakodott”, mondtam, s láttam, meglepődött ezen a fordulaton, ám hogy mégis jelezze múlhatatlan sértettségét, hozzátette: „Nemigen fog meggyógyulni a mama, ahhoz nincs már ereje! De nem is ér semmit ez az élet nyolcvan fölött!” Ezt pedig nekem nem volt kedvem kommentálni, szegény apámnak egy ápolónő mondott ilyesfélét napokkal a halála előtt, akkor is elöntött a harag, mely most anyám ajkán jelent meg, s láttam, ha korábban bocsánatot kért is, már megbánta visszakozását e szavak hallatán, s kezével legyintett egyet felém, mintha azt akarta volna mondani: „Ugyan, kicsi fiam, hagyd, nem kell rá odafigyelni!”

Ebben a gesztusában az ő anyja, az én nagyanyám dacos világmegvetésére ismertem. Dacos és gögös öregasszony volt ő is, mindenkire tett egy cinikus, olykor gyilkos megjegyzést, *mindenkire*, aki számára elviselhetetlen *idegen* volt, lett légyen cigány, zsidó, sváb, sovány vagy kövér, kopasz vagy szakállas, rosszul öltözött vagy „illetlen” (aminek a jelentését sosem sikerült kiderítenem tőle), s olyan hihetetlen megvetés ült ki az arcára, amivel nem tudtam mit kezdeni, s a tehetetlenségtől elneveltük magunkat nagyapámmal. A cukorbetegségtől megbolondult szegény nagyanyám majd' öt évig eszméletlenül járt-kelt otthonában; egyszer, hogy kiszabadult, órákig keresgeltük a szomszédos utcákban, mígnem egy, a kertvárosban „bennszülött” lakos felismerte, és telefonált nagyapámnak, hogy éppen a házuk előtt bóklászik, látzik, hogy teljesen összezavarodott. Anyám arcán hirtelen ugyanezt a megvetést fedeztem föl, ami riadalommal és félelemmel vegyült, hogy az utolsó napjait egy cigányasszony társaságában kell eltöltenie, s ez a szorongás csak akkor oldódott, amikor másnap reggel elkerült az intenzív osztályra, és ott egyedül maradt a kórteremben. „Hála istennek, magam vagyok!”, mondta, és azonnal vissza kellett tennie szájára a maszkot, nehogy valamiféle fertőzést kapjon, s többé már nem értettem, mit akar mondani nekem az én egyedül, magára maradt anyám. Haláláig csak mimikájára hagyatkozhattam, hangját soha többé nem hallottam már.

Néhány nappal, talán egy héttel korábban, amikor még csak veseműködési elégtelenség miatt feküdt a belgyógyászaton ugyanabban a kórteremben, egy idős, falusi asszonynak ő maga segített az étkezésben és tisztálkodásban, amiért is a nála valamivel fiatalabb asszony meglehetősen hálás volt neki. „Képzeld, fiacskám, kezet csókolt nekem!”, s éreztem, hogy az egykori polgárlány, az evangélikus létére katolikus apácáknál tanult diáklány, aki a polgári származás minden előnyét elveszítette a szocializmus évtizedei alatt, újfent „kiváltságosnak” érezte magát: a közelítő halál árnyékában kiváltságosnak. Napnál világosabbá vált számomra, hogy ezek a társadalmi játszmák, az egykori alá- és fölérendeltségi viszonyok, felmenőktől örökölt tudatállapotok nem vesznek ki egyetlen család tagjából sem, hacsak valaki nem akar szándékosan eltérni a családi hagyománytól, nem akar kilépni az osztályközösségből. Magamat sosem akartam kivonni a polgári örökség hatása alól, magamban mindig szelíden megmosolyogtam az „uborkafán felkapaszkodottakat”, akiről nagyapám azt szokta volt mondani: „Hiába eszik a paraszt csokoládét, mégiscsak büdöset szarik.” Számos ilyesfajta mondása volt, amikkel nem tudtam előszörre mit kezdeni, mint például: „Aki leves után bort iszik, hotta után nem köhög”, ezzel persze csak azt a szenvedélyét igyekezett palástolni, hogy bort inni bármikor képes volt, merthogy „magyar ember szereti a fehér- és vörösbor egyaránt”. Hogy ezek a mondások valójában a sze-

mélyes védekezési mechanizmus részét képezték, csak jóval később értetem meg, amikor a szövegek értelmezésével kerestem a kenyeremet. A deklasszáltak nyomorúsága azok szemszögéből, akik megfosztották a társadalmi hierarchia bizonyos előjogaitól a letaszítottakat, érdektelen volt, olykor megvetendő vagy szóra sem érdemes: a jogok és előjogok a politikai játszmák függvényében érvényesülnek.

Anyai nagyapám, a századát egészen Passaui elnavigáló parancsnok, akit az amerikaiak, miután kapitulált előttük, azonnal átadtak az oroszoknak, hogy a huszonnyolc hónap szibériai kőfejtőben eltöltött büntetés után hazakerült, s nem volt hajlandó besúgónak állni, kipenderült postai főtanácsosi állásából. „Tíz percet kap, hogy elhagyja az épületet, nehogy megfertőzze a többieket!”, mondta az eredeti szakmáját tekintve csizmadiából postaigazgatóvá lett előljáró, aki hivatalból gyűlölte a „reakciós elemeket” – ahogy a katonatisztek, az értelmiségiek, a burzsujokat, a gyárat tulajdonló és lágert megjárta zsidókat, a klerikálisokat, a zsírosparasztokat a pártkiadványokban szokás volt akkoriban megnevezni. Ők voltak a jogfosztottak, akiket börtönbe vagy büntetőtáborba lehetett zárni, másokat ítélet nélkül vidékre kitelepíteni vagy kiutasítani a nemzetközösségből, nehogy megfertőzzék a többséget.

„Mégfertőzni valakit” számos módon lehet, az ige több jelentéssel bír – nagyapám úgy került haza a hadifogságból, hogy az egyik ungvári magyar orvos, látva arcán a gennyes beszűrődéseket, melyekkel megfertőzhetett volna másokat is, bekötözte az egész fejét, a felismerhetetlenségig bebugyolálta, s egy halott katona helyett (pontosabban az ő papírjaival helyettesítette a nagyapámét) feltette őt a hazafelé tartó vonatra, hogy a debreceni kórházban kigyógyítsák fertőző betegségéből. Szerencséje volt, ha az Istent, a Gondviselőt szégyellően szerencsének vagy sorsnak becézzük, mert katonatisztek nem is igen engedtek haza ezerkilencszáznegyvennyolcig, nehogy megfertőzzék a választások előtt a katonáikat: ez a *mégfertőzni* ige másik jelentése, mely a szellemi hatásra, a lelki befolyásolásra vonatkozik. Mivel nagyapám nem volt hajlandó besúgónak állni, s tíz perc alatt kipenderült postatisztviselő posztjáról, majd öt évig volt távirai segédmunkás. Vasárnap esténként vonatra szállt, és péntekig valamelyik faluban ásta az árkot mindaddig, amíg a vele együtt dolgozó cigányok arra kérték, hogy legyen az ügyintézőjük, mert ők képtelenek képviselni az érdekeiket. Nagyapám, az egykoron snájdig főhadnagy haláláig hálás volt ezeknek a korábban vályog- és téglavetésből élő falusi cigányembereknek, akik felkérésükkel mentesítették a nehéz fizikai munka alól; akárcsak kedvenc görgényüvegcsúri cigány mesemondómat, Jakab Istvánt is mentesítették társai a favágás és mészégetés napi gondjától, helyette egész este mesélnie kellett órákon át. Nagyapámban kiváló mesemondóra találtam, csakhogy ő nem népmesét, hanem katonatörténeteket *beszélt el* nekem, nemcsak a sajátjait, de az egész századát, mely megjárta az orosz frontot, úgyhogy a történetek frontvonalába kerültem kisfiúként, akit már akkoriban sem érdekeltek a csonkított és „irodalmiasított” Grimm-mesék. Nagyapám, akinek hófehér, tömött bajusza volt (évtizedekig vártam, hogy az övéhez hasonló kackiás bajuszom legyen), nem volt hős, még csak hőstípus sem, tette a századparancsnoki dolgát, és visszavonuláskor robbantotta a villanyvezetékeket az oroszok előtt; ellenben az apja a talján fronton hőssé vált az első világháborúban, és magas tiszti kitüntetést is kapott: vitézségi érmet, amit elsőszülött fiúként nagyapám örökölt meg tőle. Nagyapám szívgyönyörködtetően tudott mesélni, katonatörténeteket és bibliai példázatokat, ne feledjem, presbiter is volt fél évszázadon át: meg akart fertőzni történeteivel, és én, a tekintélytisztelő kisfiú, önszántamból hagytam magam *mégfertőződni*. Mégfertőződtem az elbeszélésektől, s nem is akartam mást egy életen át, mint történeteket elbeszélni és mások elbeszélte történeteit górcső alá venni.

„Vigyázz, fiam, anyádra, nincs más, akire rábízom”, mondta négy éve a halálos ágyán fekvő apám, aki élete során nem sok mindent kért tőlem, inkább csak parancsokat osztogatott, megfellebbezhetetleneket, s ha kért is volna, nem biztos, hogy megfogadom, a fogadalmamat kötelezőnek véltem volna magamra nézvést. Elnéztem a kórházi szoba ablaka felé, tekintetem beleveszett a karcsonyi havas fákba, háztetőkre és a szürkületbe, tekintetem nem esett a halálba menőre. Akkoriban még nem sejthettem, hogy mily’ súlyos örökséget hagy rám, s most, hogy anyámat is elkísérem az utolsó útján, tudom, hogy egyedül maradtam mindkét szülőm miatti gyászmunkámmal. „Apa, segíts, várj a kapuban, megyek!”, suttogja-hörgi mindegyre anyám, s látom elgyötört arcán, hogy tudomást sem vesz ott-létemről, én pedig, aki ott vagyok, kívül rekedtem kettejük párbeszédén: a *már-nem-itt-lévő* apám néma várakozásán és a *még-itt-lévő* anyám férj-szólogatásán. No persze, a gyermek, bármennyire is tagja a családi közösségnek, mindig kívül reked végül. Felnőtté válva azt tapasztalja, hogy magában van, *van*-ása lehet egy szerelem bizonyítéka, egy közös akarat vagy egy anyai vágyakozás letéteményese, egy megélt élet záloga, de mindig észreveszi a szülők haláltusájában, hogy *kívül-van*, még ha ott és a haldoklóval együtt van is: *kirekesztett*, legalábbis abból a párbeszédéből, melyet a különböző időben elmenők egymással folytatnak egy virtuális térben és időben. Bármennyire is megrendülök anyám óhaján, ami nem is nekem szól, egyszerűen csak tanúja vagyok az óhajnak, hogy apámmal a „kapuban” találkozson (s ezenközben még velem is párbeszédet folytat, a búcsúzás megrendítő párbeszédét), nem tudom értelmezni azt az elementáris vágyat a találkozásra, amit a földi életben töltött évtizedek egyáltalán nem biztos, hogy igazolnak. Miért vágyik az elmenőben-lévő a már-elmenttel való találkozásra? Milyen segítséget vár tőle? Talán az egyik kiváló mesemondó variánsában: a *Bot Jankó*ban a családból elsőként *idegenbe* kivándorolt parasztember szálláscsinálása és hazaküldendő hívó szava az, ami visszaköszön az anyám által emlegetett találkozásban? Óh, apámat csábították a barátai, hogy az '56-os forradalom után menjen velük idegenbe, egészen pontosan Kanadába, de valahogy, számomra rejtélyes módon (mert *elbeszéletlen* maradt), mégis itthon maradt, anyám mellett maradt itthon, noha hűsége megkérdőjelezhető volt az évtizedek alatt, de maradása, mint oly’ sok más tízezreké, következményekkel járt: mégpedig súlyosakkal. Miként az is következményekkel járt, hogy bár anyai nagyapám nem akarta, hogy anyám végül is apám mellett maradjon, vele éljen, anyám mégis mellette döntött, bárhogyan is alakult a későbbi életük, a vele való *együtt-maradás* mellett döntött, amit számtalanszor felemlégetett nekem eltérő hangsúlyokkal. Az elbeszélte történetekben mindig máshová esik a hangsúly, ezéért *eltérőek* az újramondás során.

S amikor a haldokló apám utolsó vallomásából kiderült, hogy az én csélcsep apám az én gögös és dacos anyám „könnyűvérű” barátnőit ölelgette a nyugdíjasklubban, bizonyosan nem szociális indíttatásból, anyám bizonyos és súlyos következtetéseket vont le. Mindenekelőtt azt, hogy amikor bekerült a szociális otthonba, valamennyi barátnőjét fel kell hívnia, és szemükre kell olvasnia aljas és szemérmetlen viselkedésüket, aminek egyértelmű következménye volt, hogy elveszíti őket, mégis megtette: ilyen dacos és önfejű volt az én anyám. Képtelen voltam megfékezni őt: „Megfékezhetetlen vagyok, kislfi-am, akárcsak te”, nézett a szemembe elszántan, és megint csak ő győzött, megadtam magam neki: az én vérem, pontosabban én az ő véreből való vagyok, nehéz ezt beismerni, mégis így van. „Mindenkinek még az életben kell megmondani azt, mit gondolunk róla!”, mondta egy barátom, és én, vele ellentétben, évekig gyakoroltam ezt az „igaz beszédet”, legalábbis azt, amit én *igaznak* véltem elbeszélni, s nem volt mit csodálkoznom azon, hogy jó néhány embert idegenítettem el magamtól. Veszteségeim számolatlanok, noha a vesz-

teséggel együtt némi megnyugvást és megszabadulást éreztem, ugyanis kimondtam, amit kimondani szükségesnek véltem, csak éppen a szokás határát léptem át kegyetlen őszinteséggel.

Miközben ezeket a sorokat írom, egy telefonhívást várok; „A krízisállapot fennáll”, ahogy előző nap az intenzív osztály ügyeletes orvosa kíméletesen nyomatékosítja bennem anyám állapotát; vagy elindul szegény anyám immunrendszerének működése, hogy a fertőzéseket segítsen legyőzni, vagy nincs tovább. A *most* leírandó sorok megelőzik azt, amit *nem lehet megelőzni*, hiába is írok anyám közelgő haláláról, azt, hogy milyen lesz árvának lenni, *post factum*, *most még nem tudom* elbeszélni, *most még elbeszélhetetlen*, noha megírható, az író bármit és bárhogyan képes megírni, ez a mestersége. Kerényi szelíden figyelmeztette erre Thomas Mannt, amikor mítoszfeldolgozásai helytállóságáról faggatta leveleiben. Megint csak kiderül, hogy a *tény* fogalmát is tisztázni kellene; meseelemzéseim során az árva mesehős sorsát mint tényt kezelni tudom, de a saját „árvaságom” ténye ebben a pillanatban még kezelhetetlen, felfoghatatlan, be-láthatatlan. Megértettem már apám esetében is a derridai kijelentés értelmét: „a másik halála *mint* az én halálom vagy a mi halálunk lehetőségéből tudom meg a másikhöz és az emlékezet végeességéhez fűződő viszonyomat”.

Kezemre játszik, hogy négy éve apámat végigkísértem a halálhoz vezető úton, de az *más* helyzet volt – először is az első szülői halálveszteség a maga megrendítő voltában az „újdonság” megrendítő erejével hatott, másodszor „csak” a félárvaságomat jelentette: *most a teljes* árvaság vár reám. A *szülőnélküliség*, ami egyfelől az elmúlt fél évszázad valamennyi történetét és azok elbeszélhetőségét másféle megvilágításba helyezi, másfelől mentesít mindenféle titoktartási kötelezettség alól, kedvemre mesélhetek, vagyis úgy, hogy nem kell sem megfelelnem, sem tartózkodnom: ez nem más, mint az *elbeszélhetőség szabadsága*. Amikor is megszűnik az öncenzúra, eltűnik a toll száráról az a láthatatlan kis lény, aki olykor megállást parancsol, máskor pedig eltereli a mondandót, s mielőtt számon kérhető lenne álnok csínytevéséért, elillan, hogy kisvártatva újra megjelenjék. Egy idős író egyszer azt mondta nekem: „sohasem *azt* írjuk meg, *amit* meg szerettünk volna írni, végtére is mindig valami *mást* és *máshogyan* írunk meg”.

Ez a mostani meg-előlegzés, a rám leselkedő árvaság állapotának a jövőből jelenbe való megidézése egy később bekövetkező állapot fiktív elbeszélése, éppen olyan, mintha csak az írás kedvéért kitalálnám árva-lételemet, holott ezzel a ténnyel mint lehetséges sorssal nagyon is komolyan kell számot vetnem: órák kérdése csupán. André Gide, az egykori immorális moralista írta le: egy írónak minden tény éppen jó arra, hogy *könyvet írjon* belőle, mert az író a műben él, éli meg magát. Szemérmetlen kijelentés, mint ahogy az is kimeríti a szemérmetlenség fogalmát, hogy szegény anyám *még* él, de én *máris* úgy írok róla, mintha *már-nem-élne*, nem volna itt, s az agonizálás tényét szemérmetlenül felhasználom a leírás pillanatában holt szöveggé váló szövegalkotás eszközeként, hogy mindkettőnk *túléljen*: az írás mindig a jövővel, az én túlélésével számol, ezért önmagában is szemérmetlen dolog.

Szeretnék egy kicsit arról beszélni, arról az évszázadok óta erkölcsi szemléletet formáló kijelentésről, hogy tudniillik: „anya csak egy van”, aminek persze az a következménye, legalábbis számos olvasatban, hogy mivel csak egy van, azt az egyet kötelező szeretni: ez keresztényi *elvárás*. Anyák napja előtt főként. Tudjuk, számos író jól megélt ezen elvárás elbeszéléséből. A tradicionális népmesét nem túl alaposan ismerők gyakorta hangoztatják, hogy a mesében vagy csak jó, vagy csak gonosz hősök léteznek, mintha nem is létezne a „gonosz anya” típusú mesék száz meg száz elképesztő változata. Kivétel

nélkül valamennyi változatban kiszúrja a fia szemét az anya, amint a zsványok vezérébe beleszeret, s amikor a csábítóval végez a mesehős, és az anyának ki kell mutatnia, végtére is kit szeret, rendre a volt szerető mellett teszi le a voksot, és megöli a fiát, akit csak a neki rendelt feleség képes feltámasztani. Vajon lehet-e szeretni az ilyesfajta anyát? Az értelmezés számos szemszögből eltérő lehet – van, aki szeret feloldozást adni minden helyzetben, és van, aki a végső leszámolás híve, ahogy ez a mesében is történik. Mindenesetre az egy, egyedüli anya szerethetőségének kérdése meglehetősen bonyolult; Derrida briliáns könyvecskéjében, a *Ki az anyá?*-ban körüljárta ezt a kérdést, s végigvezette, hogy a szerethetőség nem leszámolás, hanem *gondoskodás* függvénye. Híres költőnk, Csokonai azt mondta el barátainak egyik utolsó levelében: ha az anyjától kellene búcsúznia, egy szava sem lenne hozzá. A fiú anyára iránti szeretete többízületi gyulladástól terhelt, hol itt fáj, hol másutt, hol ereszt a fájdalom, hol élesen a szívbe hasít; mindezek ellenére az élet-adományért cserébe *szolgálni* kell, a másikat mindenképp elé helyezni, önmagam elé is: ez a fiúi jószág.

„Agnus Dei”, szól a rádióban Liszt Ferenc *Koronázási miséjéből*, s a *várakozás* és a *búcsúzás* ténye, másként a két fogalom fenomenológiája járja át az agyamat a muzikaszóval egyetemben.

„Elbúcsúztál, kicsi fiam, apádtól?” – kérdezte anyám, amikor visszamentem hozzá a halottazonosítást követően, halott apám ugyanis még abban a kórteremben volt, ahol agóniáját élte az utolsó pillanatig, a halál bekövetkeztéig, s én szelíden csak annyit mondtam neki: „Igen, mama, elbúcsúztam tőle.” Holott már csak a halottnak mondhattam istenhozzádot, mert ő már *oda*-át volt, de láttam anyám zavarodottságán, hogy mindezt föl sem fogja, lényeg az elbú-

csúzáson volt. Neki viszont, ahogy napokkal később elbeszélte, sikerült elbúcsúznia apámtól, aki december harmincadika estéjén felhívta őt mobiltelefonján, és „Boldog új évet!” kívánt neki évbúcsúztatóként, mintha megérezte volna, hogy ő még az óévben *itt*-hagyja ezt az életet. „Óh, én egyetlen anyám, te vajon tudni fogsz-e mondani akár csak egyetlen szót is nekem? Egy búcsúszót!”, faggatom a fehér lepel alatt mezítelen testtel fekvő és lélegeztetőgépen tartott anyámtól, akinek csak a szempillája rezdül, hogy az intenzív osztályon az orvos engedélyével megállok mellette néhány percre, és megsimogatom a homlokát. Szájából csövek kígyóznak, súlyosan lélegzik. „Már nem szenved, folyamatosan szedáljuk”, mondja az orvos, egykori iskolatársam, és látom az én élni akaró anyám arcán, hogy valóban kisimult az előző napokhoz képest, amikor képtelen volt egy korty vizet is lenyelni, hörgött-harákkolt, ha megpróbáltam itatni. „Akarj élni, anyám! Ne add fel, itt vagyok, segítek!”, mondom neki, de csak a szempillája rebben

meg, amiből semmit sem tudok kiolvasni, „hatalomhiány”, nem áll hatalmam-ban, nem vagyok képes ezt a testbeszédet megfejteni, Isten titkaiba belelátni: titka mint feltáratlan fenomén kínálkozik számomra. Néhányan az ismerősök közül azt mondták, anyám már hónapokkal korábban feladta a küzdelmet, de én tudom, mivel ismerem őt, hogy sohasem adta fel, egyenesen rettegett a haláltól, élni akart minden porcikájával, egészen addig, míg ezek a szerv-„porcikák” működnek, amelyek végül is feladták a szolgálatot.

„Kitartás!” – mondja mindenki körülöttem, s hogy sokszor ismételtetik a szót, elgondolkozom a jelentésén: *ki-tartani*, mindenekeelőtt a „tartani magad!” intésen alapszik, vagyis méltósággal elviselni a szenvedést, csapást, fájdalmat, erre intenek gyászmunkám során; a *ki-* igekötővel ellátott igeszervezet viszont egy bizonyos, egészen pontosan behatárolható időintervallumra utal. Újfént eszembe jut Ricœur kötetének címe: *Vivant jusqu' à la mort*, ebben a nehezen lefordítható szerkezetben („Életben lenni a halál beálltáig”) a *vivant* határozói igenéven van a hangsúly: élve, életben lenni egészen addig, amíg beköszön a Halál: „Íme, itt vagyok! Eljöttem érted, hogy vigyelek!” Az egyik mesében azzal bünteti az Isten a Halált, hogy az emberek előtt láthatatlanná teszi, mert amíg látható volt, kicselezték, túljártak a Halál eszén, ám a láthatatlan: az észrevehetetlen, titokzatos, leleplezhetetlen.

Vasárnap reggel nyolc óra negyvenkor hívnak az intenzív osztályról, az ügyeletes főorvos először beazonosítja a nevemet, kétszer is rákérdez, hogy én vagyok-e én, akit nevem alapján beazonosíthat s másoktól elkülöníthet, majd szelíden közli: „A néni arra az útra lépett, ahonnan nincs visszaút”, mondja, s reszketni kezdek egész testemben, azt kérdem tőle: „Mondja, kérem, ha elindulok hozzá, még életben találok?” „Nem tudom garantálni”, mondja szelíden, hangsúlyából megértem, nem akarják, hogy még én is ott látatlankodjak, elég bajuk van nekik most anyám haldoklásának levezetésével.

Feleségem gyertyát gyújt a konyhaasztalon, a felkészülés és emlékezés gyertyáját, egy tűzpiros vastag gyertyát, félig elégett már az előző napi gyászmunka alatt, s szelíden megkérdezi tőlem: „Feltehetem Bach *h-moll miséjét*, amíg várakozunk?”, s velem imádkozik, mindketten mondjuk a magunk imáját, ki-ki a maga módján: Istenhez mindannyian *másként* szólunk. Van, aki szelíden; van, aki haragosan; van, aki kéréssel teli; s van, aki szemrehányón; van, aki csakis a bajban fordul hozzá és követel; van, aki tudja, hogy mindannyian a tenyerében vagyunk.

„Kitartás”, mondom magamban magamnak, a mai súlyos gyászmunka az imádkozással és a halálhír bejelentésére felkészüléssel elkezdődött. „Drága Istenem, segítsd őt az utolsó óráján! Fogd a kezét mamának, s fogadd őt magadhoz szelíden! Nincs bennem sem harag, sem sérelem. Ha volt is, amikor nem egyeztünk mamával, egy fél évszázadnál is hosszabb idő alatt, békésen elengedem őt, átadom neked. Kérlek, Uram, egyesítsd egykori párjával ott fent, a mennyországban, apámmal, akihez néhány napja fohászodott, hogy várja őt a kapuban!”

Két óra múltán konstatalom, még mindig *avant*, előtte, az utolsó levegővétel előtt van, tudom, hogy *még-él*. Két napja készítettem okostelefonommal néhány fényképet agonizáló anyámról, hogy emlékezni tudjak majd rá, szenvedésére, haláltusájára, ha eljön az ideje, s most az intenzív osztályon, a halálos ágyán készített fényképeket nézem. „Az a tekintet, amelyik az agonizálót még élőként látja, amelyik úgy látja, mint aki az élet legmélyebb erőforrásaihoz fordul, mint akit a Lényeg felbukkanása hordoz annak megélésében, hogy még él [*dans son vécu de vivant-encore*], másféle tekintet. A részvét pillantása ez, nem pedig a már halottat [*le déjà-mort*] megelölözö szemlélőé” (Ricœur). Együtt szenvedésünkben mintha lélegezni látnám a fényképen, azt

látom, hogy lélegzik, igen, *még él*, abban a tudatban élek, hogy anyám *még-mindig-itt-van*, hiszen nem hívtak még, hogy bejelentsék a visszavonhatatlan halálhírét. „Jaj, milyen nehéz az átlépés! Isten irgalmazz!” – s már két órája várom, hogy átlépjen abba a másik világba, *oda-átra*, amikor is már *sohátöbbé-nincs-itt*. A „nem tudom garantálni” kinyilatkoztatása utáni idő nehezen múlik – a várakozás alatt eszembe jut, hogy nagyobbik lányom születésére is nyolc órát vártam. Ha az ember számba veszi, életében mi mindenre várakozott, egy összefüggő várakozásnak tűnnek a lepergett évtizedek: a *még-nincs-itt* és a *már-elmúló* közötti várakozás a karácsony és a húsvét szentségét erősíti az emlékezetben.

Majd' háromórányi várakozás után úgy döntöttem, hogy még egy utolsó pillantást vetek a visszavonhatatlanul haldokló anyámra, a haláltusájával egyedül megküzdő mamára, aki bizonyosan csak rám vár, addig nem akar meghalni, amíg meg nem fogom a kezét, hogy eleresszem. Feleségem vezet a kórházig, és én ökölbe szorított kézzel azért imádkozom, hogy csak ne út közben hívjanak, ami egyet jelentene azzal, hogy már csak a *halottat* láthatom. Amikor belépek hozzá az üvegfalal elkülönített helyiségbe, s látom, hogy lassan még veszi a levegőt, *még-életben* van, halálra szántan, megfogom a kezét, a holnap már biztosan halott anyám csontsovány kezét. „A néni haldoklik, biztosan nem éli meg a holnapot”, mondja szelíden az ügyeletes orvosnő, „addig maradnak, ameddig akarnak”, teszi még hozzá, és magunkra hagy a haldoklóval. A túlélés kizárt, mivel a halált nem lehet kizárni, mint a mesében, itt vi-gyorog kajánul mellettünk, tudja, hogy anyám valamennyi szerve már leállt, egyedül a szíve tart ki még, egészen addig kitartott, hogy megálltam az ágya mellett: élve várt reám. Egy félóra elteltével kiküldöm az üvegfalal elkerített szobából a feleségemet, hogy együtt maradjak az én haldokló anyámmal, akitől el akarok búcsúzni: a *túlélő* feloldozza az *eltávozót*, nem is csak azért, hogy megkönnyítse az *oda-átra* igyekvő útját, hanem hogy a saját hosszadalmas gyászútján könnyítsen, elfogadhatóvá tegye a másik eltávozását. Elmondom az ároni áldást, és homlokára egy végső csókot adok, az én haldokló anyámnak, aki annyi mindent adott nekem, hol bőkezűen, hol szűkmarkúan mérte adományait, de végtére is életet adott nekem. Ezt sohasem feledhetem, ez a kötés csak az én halálommal múlik el végérvényesen.

Elválok a haldokló testtől, már nem akarom látni az elhunytat, csak a *haldokolva-élőre* akarok emlékezni.

Egy félórával később hív a telefonomon az ügyeletes orvosnő, és bejelenti, hogy: „Bekövetkezett az, amire számítani lehetett”, tehát szemérmesen és szelíden nem azt mondja, hogy: az édesanyja meghalt, hanem bekövetkezett, amiről már napok óta tudjuk, hogy visszavonhatatlanul *be fog következni*. Egyszeriben minden múlt idejűvé vált anyámat illetően, csak az árvaságom jelen idejű, és én illendőségből megköszönöm neki a hírt, holott inkább azt akartam megköszönni, amit érte tettek az elmúlt napokban. A nyelvbtlás ez esetben talán megbocsátható.

A *túlélő* még kap esélyt, hogy voltaképpen mennyit is, az bizonytalan és kiszámíthatatlan... Isten tenyerében vagyunk.